

UCRAINENII ȘI AUTODETERMINAREA POPOARELOR, LA APUSUL IMPERIILOR

Autor: Tudor Vișan-Miu | 2 martie 2022

Noțiunea de „autodeterminare a popoarelor” s-a manifestat, în Europa, în strânsă legătură cu mișcările naționale¹. Ideea că „un popor își poate decide singur soarta”, fără a fi fost corelată imediat și cu votul universal², a fost suficient de atractivă pentru a deveni o forță motrice care a ajuns, într-un final, să stabilească arhitectura statelor europene. Astfel, dezintegrarea imperiilor continentale europene la sfârșitul Primului Război Mondial³ a permis popoarelor din fostele imperii să își creeze propriile state naționale sau să alipească teritoriile pe care le locuiau unor state deja existente⁴. În eseul de față ne vom referi la ucrainenii, care, la apusul imperiilor care îi incorporaseră (cel rus și cel austro-ungar), au făcut eforturi de a da identității naționale o întruchipare statală.

1. Ucrainenii din Rusia (malorușii)

Ucrainenii de sub Coroana imperială rusă ocupau vastul teritoriu al unui fost hatmanat căzănesc care a intrat sub sceptrul Romanovilor⁵. Teritoriul locuit de ucrainenii era împărțit în cinci gubernii imperiale: Kiev, Podolia, Volânia, Cernigov și Poltava. Primele trei gubernii, aflate pe malul stâng al Niprului, erau conduse de guvernatorul Kievului, în timp ce ultimele două, situate pe malul drept, s-au format prin divizarea guberniei Malorusiei („Micii Rusii”), al cărui nume este grăitor pentru raportarea autorității imperiale față de ucrainenii. Ucrainenii din Rusia au fost reprezentați consistent în Dumele de Stat ale anilor 1906-1917 și, în general, erau prezenți în instituțiile publice – dar sub semnul unui pan-rusism care nu lăsa loc de o identitate ucraineană aparte.

După prăbușirea monarhiei Romanovilor, în martie 1917⁶, ucrainenii de la Kiev s-au organizat în cadrul unui comitet menit să le confere o organizare politică. Un congres național și o serie de congrese ale unor categorii profesionale (soldați, țărani, muncitori)

au ales reprezentanți în cadrul unui Consiliu Suprem Ucrainean⁷ - un for parlamentar a cărui președinție a fost încredințată istoricului Mîhailo Hrușevski⁸. Rada a votat, la 23 iunie 1917, un decret prin care a proclamat autonomia Ucrainei, delegând puterile executive unui Secretariat General, condus de scriitorul Volodîmîr Vinnicenکو (1880-1951). La 16 iulie 1917, guvernul Kerenski s-a văzut obligat, pe fondul eșecului ofensivei din Galiția, să recunoască noua administrație a Ucrainei.

Lovitura de stat bolșevică din 7-8 noiembrie 1917 a antrenat disoluția Imperiului Rus. Guvernul sovietic a publicat, la 15 noiembrie 1917, o declarație privind „drepturilor popoarelor din Rusia” în care recunoștea, formal, principiul autodeterminării. Făcând uz de acest drept, Consiliul Suprem Ucrainean a votat un decret prin care, la 20 noiembrie 1917, era înființată Republica Populară Ucraineană, ca o republică autonomă în cadrul noului stat. „Declarația privind drepturile popoarelor” s-a dovedit înșelătoare⁹ când bolșevicii au încercat să preia puterea în Ucraina prin organizarea, în Kiev, la 17 decembrie 1917, a unui Congres al Sovietelor Ucrainene. Eșecul de a obține o majoritate favorabilă i-a determinat să proclame, la 24 decembrie 1917, în Harkovul proaspăt ocupat de Armata Roșie, o Republică Populară a Sovietelor Ucrainene, menită să înglobeze republica populară de la Kiev. În fața acestei situații, la 25 ianuarie 1918, Consiliul Suprem Ucrainean a proclamat independența republicii populare de la Kiev.

Republica de la Kiev a inițiat negocieri de pace cu Puterile Centrale separate de cele ale guvernului bolșevic, încheiate prin semnarea unui tratat de pace în Brest Litovsk, la 9 februarie 1918. Graba perfectării tratatelor a fost în interesul ambelor părți: Republica ucraineană spera să obțină recunoașterea independenței sale și protecția împotriva agresiunii bolșevice, chiar cu prețul unei ocupații militare, în timp ce Puterile Centrale - în special Germania - doreau să obțină accesul la grânele Ucrainei. Sovieticii, semnând și ei o pace cu Puterile Centrale la 3 martie 1918, tot la Brest Litovsk, au fost forțați să evacueze Kievul (pe care îl ocupaseră cu o lună în urmă) în favoarea unei ocupații germane.

Consiliul Suprem Ucrainean, considerat inefficient, a fost desființat de autoritățile de ocupație la 29 aprilie 1918, în timpul dezbaterilor pentru o Constituție a Ucrainei - o bună parte dintre membrii ei adăpostindu-se în Galiția. Generalul Pavlo Skoropadski, comandantul Corpului 1 Armată ucrainean, preluând titulatura de „hatman al Ucrainei”, a instituit un regim autoritar cvasi-monarhic. Un ritual de mirungere, oficiat de mitropolitul Nicodim al Kievului (1838-1938) în Catedrala Sf. Sofia din Kiev, era menit să confere „hatmanului” Skoropadski o legitimitate simbolică¹⁰. Odată cu retragerea Puterilor Centrale din Ucraina, în decembrie 1918, generalul Skoropadski, nevoit să se retragă de la putere, s-a refugiat la Berlin¹¹.

Puterea politică a fost preluată de un Directorat, compus din cinci foști membri ai radei, care a proclamat restabilirea Republicii Populare Ucraina. Primul președinte al

Directoratului, Volodîmîr Vinnicenکو, s-a retras, în februarie 1919, în favoarea lui Simon Petliura (1879-1926), care se remarcase în calitate de comandant militar.

2. Ucrainenii din Austro-Ungaria (rutenii)

Ucrainenii de sub Coroana imperială austriacă se regăseau în cea mai mare parte în Galiția, unde exista și o numeroasă populație poloneză. Comunități ucrainene importante mai mici existau, tot sub Coroana austriacă, în Bucovina, iar sub stăpânirea maghiară, în Transcarpatia¹². În cadrul Austro-Ungariei, ucrainenii, în special cei din Galiția, aveau propriile partide și erau reprezentați în parlamentul de la Viena. Tendința politică dominantă în rândul ucrainenilor galițieni devenise pan-ucrainismul, care, în subtext, se împotriva pan-rusismului practicat în provinciile ucrainene de sub Coroana imperială rusă.

În august 1914, principalele partide ale ucrainenilor din Galiția s-au reunit într-un corp cu rol consultativ, Consiliul Suprem Rutean¹³, menit să ajute la organizarea eforturilor de război ale Austro-Ungariei¹⁴. În cadrul consiliului, Partidul Național Democrat Ucrainean, care dăduse majoritatea deputaților ucraineni din Galiția¹⁵, a condus consiliul prin președintele său, Kost Levițki (1859-1941). Rada a condus mobilizarea voluntarilor ucraineni, unii antrenați în trecut în cadrul unor asociații paramilitare, formând o legiune ucraineană (*Pușcașii Siciului*) în care s-au înrolat 10.000 de oameni. Ministerul de Război austro-ungar, îngrijorat de înarmarea unor unități militare ucrainene prea puternice, a limitat dimensiunea corpului mobilizat, în primă fază, la 2.500 de militari.

În septembrie 1914, în urma bătăliilor purtate cu Armata austro-ungară începând din vară, Armata rusă a ocupat estul Galiției și nordului Bucovinei. Administrația provizorie a acestor provincii a fost încredințată generalului conte George Bobrinski (1863-1928), care a luat foarte curând măsuri pentru temperarea mișcării naționaliste ucrainene. S-au luat măsuri și împotriva Bisericii Greco-Catolice Ucrainene¹⁶: sute de preoți greco-catolici, în frunte cu mitropolitul Andrei Șeptițki (1901-1944), au fost deportați și înlocuiți cu preoți ortodocși. În același timp, autoritățile austro-ungare au luat măsuri împotriva ucrainenilor suspectați de „rusofilie”, arestând și deportând 20.000 de persoane în lagărul de la Talerhof, unde 3.000 au murit din cauza bolilor. Lagărul a funcționat până în 1917.

Ofensiva Puterilor Centrale din vara anului 1915 a forțat Rusia să se retragă din teritoriul ocupat cu câteva luni în urmă. În vara anului 1916, ofensiva rusă i-a readus în Galiția și Bucovina, Armata rusă menținându-și pozițiile până în vara anului 1917, când ofensiva Puterilor Centrale a forțat-o în retragere. Galiția și Bucovina au reintrat integral sub stăpânirea Coroanei austriece.

În ianuarie 1918, președintele Statelor Unite ale Americii, Woodrow Wilson, a enunțat, într-un discurs ținut în fața Congresului, principiul autodeterminării popoarelor din Austro-Ungaria (în economia celor „14 puncte”, acesta era al 10-lea). Ideea a avut ecou în rândul minorităților din cadrul Austro-Ungariei, iar, în momentul inițierii negocierilor de pace cu Aliații, împăratul s-a văzut nevoit să dea, la 16 octombrie 1918, o proclamație adresată „popoarelor mele credincioase”, în care promitea o formă de federalizare. Rutenii, ca și polonezii sau românii, au dat curs aspirațiilor pentru o statalitate proprie, Consiliul Suprem Rutean proclamând, la 19 octombrie 1918, independența Republicii Populare a Ucrainei Occidentale, cu capitala la Liov. Președintele radei, Iehven Petrușevîci¹⁷, a devenit președintele republicii, iar conducerea guvernului a fost încredințată lui Kost Levițki. Acțiunea politică a rutenilor a fost succedată, la 1 noiembrie 1918, de o intervenție militară pentru luarea în stăpânire a teritoriului reclamat. Revendicările rutenilor s-au lovit de pretențiile la fel de firești ale polonezilor, ungarilor și românilor¹⁸.

3. Republica ucraineană

La 1 decembrie 1918, pe când Marea Adunare Națională de la Alba Iulia decidea unirea cu România a teritoriilor locuite de români, conducerile republicilor ucrainene de la Kiev și Liov ajungeau la un acord de unificare. Republica ruteană urma să fie incorporată în Republica Populară Ucraineană, unirea fiind proclamată la 22 ianuarie 1919.

În fața amenințărilor împotriva statalității ucrainene, rutenii și ucrainenii răsăriteni nu au avut o unanimitate de puncte de vedere. Ucrainenii răsăriteni, supuși agresiunii bolșevice, vizau o alianță militară cu Polonia (aflată, din februarie 1919, în război cu Rusia sovietică), în timp ce rutenii, mai bine organizați din punct de vedere militar, se aflau într-un conflict militar deschis cu Armata poloneză și sprijineau mai degrabă ideea unei alianțe cu Armata Albă (care, însă, s-a dovedit la fel de ostilă republicii ucrainene).

Kievul a căzut în mâinile bolșevicilor în februarie 1919, iar Liovul fusese ocupat de Armata poloneză în noiembrie 1918. Un corp al foștilor prizonieri de război ucraineni din Armata austro-ungară, echipat în Franța și trimis să lupte împotriva bolșevicilor, a preferat să lanseze o ofensivă împotriva Poloniei, care a eșuat în vara anului 1919¹⁹. Directoratul, retras în Volînia, nu a reușit să ajungă la o înțelegere cu Armata Albă după ce, la 31 august 1919, împreună cu trupele galițiene, a eliberat Kievul de sub ocupația bolșevică: „albi” nu doreau nimic mai puțin decât restabilirea Imperiului rus, așa cum existase până la căderea Romanovilor. Aliații, reuniți în conferința de pace de la Paris, nu aveau un consens în privința conflictului polono-ucrainean, dar decisivă a fost intervenția Franței, care era favorabilă Poloniei.

Armata Roșie a reocupat Kievul în decembrie 1919. Președintele Simon Petliura s-a

retras în Polonia, obținând recunoașterea ca șef al statului polonez, iar, la 21 aprilie 1920, în Varșovia, a încheiat cu Piłsudski un tratat de alianță împotriva bolșevicilor. Prețul de a sacrifica Galiția, recunoscând stăpânirea poloneză, părea să merite când, la 7 mai 1920, Directoratul revenea în Kievul eliberat, împreună cu trupele poloneze. Victoria a fost de scurtă durată: bolșevicii, lansând o nouă ofensivă, au recăpătat Kievul la 13 iunie 1920. Polonezii au fost forțați să se retragă, fiind nevoiți să apere Liovul și apoi, în august 1920, chiar capitala (Varșovia) împotriva ofensivei bolșevice. Succesul rezistenței poloneze a îngăduit forțelor ucrainene să înainteze, în toamna anului 1920, pe malul stâng al râului Zbruci (la est de Galiția), dar, în noiembrie, au fost nevoite să se retragă. Republica ucraineană își pierduse, în fapt, teritorialitatea.

Polonezii și sovieticii au inițiat tratativele de pace în august 1920, la Minsk. Pacea de la Riga, încheiată la 18 martie 1921, a stabilit granița sovieto-polonă. Polonezii, spre cinstea lor, au refuzat să accepte extrădarea lui Petliura, care a beneficiat de protecția poloneză până în ultimii ani de viață, când s-a stabilit la Paris. În ce privește teritoriile fostelor republici ucrainene, partea occidentală a fost incorporată în Polonia, în timp ce partea răsăriteană a fost integrată Republicii Socialiste Sovietice Ucrainene, stat fondator al U.R.S.S.²⁰. La 17 septembrie 1939, la 16 zile după invazia germană în Polonia, sovieticii au ocupat teritoriile „ucrainene” ale Poloniei, conform acordului între Hitler și Stalin din 23 august 1939.

La finalul acestui excurs istoric exprimăm o considerație generală: practica de a revendica un teritoriu asupra căruia se poate clama un „drept istoric” o vom considera legitimă numai când rezonăm la argumentele unei anumite istorii naționale. Ca români, de pildă, ni se va părea firesc să considerăm Bucovina un teritoriu românesc și ne vom revolta când oricine va afirma altminteri. Vom zice că istoria ne dă dreptate, dar numai un exaltat iresponsabil ar susține că România este îndreptățită să ocupe, astăzi, nordul Bucovinei. Ucraina, în momentul în care și-a proclamat independența, a moștenit granițele fostei R.S.S. Ucrainene, care au devenit, din acel moment, frontierele unui stat suveran. Principiul autodeterminării, sub care s-a dezintegrat U.R.S.S, este dublat de principiul că statele își vor rezolva disputele prin bună înțelegere, pe care îl găsim și în Actul Final de la Helsinki din 1975: ambele sunt sacrosancte într-o Europă și într-o lume civilizată. Când însă forme legitime sunt invocate pentru a justifica anexiunile teritoriale și separatismul, suntem datori să privim dincolo de aparențe, ceea nu este întotdeauna ușor, mai ales când suntem prinși în mrejele iluziei pe cât de seducătoare, pe atât de mincinoase a unui maniheism politic.

NOTE

1. Ideea de „autodeterminare a popoarelor” (*self-determination, droit à*

l'autodétermination), popularizată în textele-manifest ale „Revoluției americane” și „Revoluției franceze”, a fost enunțată în lucrările unor filosofi preocupați și de organizarea politică. ↑

2. Votul universal masculin a succedat sau uneori a precedat principiul autodeterminării. În Austro-Ungaria, partea austriacă (Cisleithania) a instituit votul universal masculin în 1907. România, fondată pe baza principiului „autodeterminării”, a instituit votul universal masculin în 1918, conform proiectului de reformă constituțională votat în 1917 de Parlamentul de la Iași. ↑

3. Eseul de față, cu excepția introducerii, are la bază referatul „Chestiunea Ucrainei. 1914-1918”, susținut în cadrul cursului „Primul război mondial: diplomație, strategie și război total”, ținut de domnul profesor Alin Matei. Autorul textului de față a frecventat acest curs în decursul anului III al studiilor universitare de licență în cadrul Facultății de Istorie a Universității din București (n. a.). ↑

4. Românii din fostul Imperiu rus și cei din fostul Imperiu austro-ungar au optat, în 1918, pentru unirea cu România a teritoriilor unde în cea mai mare măsură erau majoritari. ↑

5. Rusia a câștigat treptat controlul asupra teritoriului de pe malul stâng al Niprului, recunoscut de Polonia (care controla teritoriul de pe malul drept) în armistițiul încheiat în 1667, la Andrusovo. Odată cu a doua împărțire a Uniunii statale polono-lituaniene, Rusia a obținut controlul asupra teritoriilor de pe malul drept, învecinându-se astfel cu Imperiul austriac (care, în 1772, ocupase Galiția). ↑

6. Datele sunt redată după stilul nou calendaristic. ↑

7. Am tradus termenul *rada* prin „consiliu”. Pentru a face deosebirea între organismele similare ale ucrainenilor din Rusia și celor din Austro-Ungaria, am folosit sintagmele „Consiliul Suprem Ucrainean”, respectiv, „Consiliul Suprem Rutean” (prescurtată *rada* în ambele cazuri). ↑

8. Mîhailo Hrușevski (1866-1934), autorul *Istoriei Ucrainei – Rusiei Kievene*, în 10 volume, este considerat „părintele istoriografiei ucrainene moderne”. Născut în Rusia, a absolvit Universitatea de la Kiev și s-a restabilit în Galiția pentru a deveni profesor al Universității din Liov. A revenit în Imperiul rus în momentul alegerii Primei Dume de Stat, în carul căreia ucrainenii au format un „Club ucrainean”. ↑

9. În fapt, guvernul sovietic nu a respectat principiul autodeterminării, invocat pentru a conferi legitimitate unui stat care, dincolo de aparențe, continua Imperiul rus. Deși la baza Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste (U.R.S.S.) a stat un tratat încheiat, la 30 decembrie 1922, între patru republici sovietice socialiste (Rusia, Ucraina, Bielorusia și Transcaucazia), în spatele acestei uniuni a stat nu autodeterminarea popoarelor, ci voința Moscovei. Nicolas Werth, *Istoria Uniunii Sovietice*, traducere, cuvânt înainte și note de Florin Constantiniu, Editura Corint, București, 2000, p. 20. ↑

10. Catedrala „Sf. Sofia” era o ctitorie a principilor Rusiei kievene. Generalul Skoropadski spera să instituie o dinastie, invocând faptul că descindea din hatmanul cazac Ivan Skoropadski (1708-1721). ↑

11. Generalul Pavlo Skoropadski (1873-1945) și-a trăit restul vieții în Germania, iar ultimii ani sub regimul nazist. Rănit de o bombă aliată, a încetat din viață cu patru zile înaintea sinuciderii lui Hitler. ↑
12. Imperiul austriac a ocupat Transcarpatia în 1699 (fiind un vechi teritoriu sub stăpânire maghiară a fost integrat, în 1867, în Transleithania), iar, în 1772, odată cu prima împărțire a Poloniei, a dobândit Galiția. Împăratul habsburgic a adăugat titularilor sale pe cea de „rege al Galiției și Lodomeriei” și, invocând un așa-zis drept istoric, a revendicat și Bucovina, rupând-o din trupul Moldovei în 1775 (moment în care a preluat și titulatura de „duce al Bucovinei”). Recensământul din 1910 indica în Galiția o majoritate semnificativă a polonezilor față de ruteni (58,6% la 40,2%). În Bucovina, comunitatea ruteană avea dimensiuni asemănătoare cu cea românească (38,88% la 34,38%), în timp ce, în Transcarpatia, rutenii depășeau cu mult populația maghiară (54,5% la 30,6%). ↑
13. Un organism similar fusese format în timpul revoluției de la 1848. ↑
14. În august 1914, și polonezii din Galiția au organizat „Comitetul Național Suprem”, în cadrul căruia Józef Piłsudski s-a făcut remarcat ca organizator al „Legiunii poloneze”. ↑
15. Ultimele alegeri desfășurate în Cisleithania au fost cele din 1907. ↑
16. Greco-catolicii din Ucraina răsăriteană fuseseră convertiți forțat la ortodoxie, „unirea” cu Biserica ortodoxă rusă fiind proclamată în 1839, pe când cei din Galiția și-au păstrat libertatea religioasă. ↑
17. Iehven Petrușevîci (1863-1940) provenea dintr-o familie de preoți greco-catolici. A fost deputat și președinte al Clubului Parlamentar Ucrainean de la Viena. ↑
18. Pretențiile teritoriale ale republicii rutene vizau părți din Galiția, Transcarpatia și Bucovina. În fața avansului „Legiunii ucrainene”, „Consiliul Național Român” a cerut intervenția Armatei române, care a trimis Divizia 8 infanterie, comandată de generalul Iacob Zadic, să elibereze Cernăuțiul. La 28 noiembrie 1918, Consiliul General al Bucovinei a votat unirea cu România. Transcarpatia, ocupată inițial de „Republica Ungară a Sfaturilor”, a revenit Cehoslovaciei în 1919. ↑
19. În august 1919 a fost stabilită granița româno-poloneză: Polonia recunoștea stăpânirea românească a Bucovinei, iar România, stăpânirea poloneză a Galiției. ↑
20. Capitala R.S.S. Ucraina a fost menținută la Harkov până în 1934, când a fost mutată la Kiev. ↑
21. Eseul de față fiind unul de popularizare a istoriei, am ales să nu încărcăm notele de subsol cu trimiteri bibliografice. Cititorii interesați să aprofundeze subiectul au la îndemână sinteza lui Serhii Plokhyy, *Porțile Europei: o istorie a Ucrainei*, Editura Trei, București, 2018. În aceeași măsură, *Enciclopedia Digitală a Ucrainei* (<http://www.encyclopediaofukraine.com>), bazată pe lucrări mai vechi, este poate cea mai detaliată resursă de informare privind subiecte ale istoriei ucrainene pentru un public anglofon. Dat fiind contextul special în care apare acest articol, în care dezbaterile sunt alerte, am centralizat câteva trimiteri la lucrarea lui Serhii Plokhyy

(ediția citată): **Biserica Greco-Catolică Ucraineană ~desființată în Rusia: 184, 193, Bucovina ~sub ocupație austriacă: 174; Galiția ~sub ocupație austriacă: 174, ~sub ocupație rusă în 1915: 235; Legiunea ucraineană: 236; Ucrainenii din Galiția ~și pan-ucrainismul: 226-228; Ucrainenii răsăriteni ~și pan-rurismul: 198-201; Republica Populară a Ucrainei Occidentale ~formare: 245, ~pierderea teritoriului: 250; Republica Populară Ucraineană ~formare: 237-241; Ucrainenii ~unirea republicilor: 245, ~opțiuni de alianță: 251; Tratatul de la Riga: 259. ↑**

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ²¹:

Serhii Plokhii (Plokyh), *Porțile Europei: o istorie a Ucrainei*, trad. Smaranda Câmpeanu, Editura Trei, București, 2018.

Orest Subtelny (Subtelny), *Ukraine: A History [Ucraina: o istorie]*, University of Toronto Press, Toronto, ediția a 4-a, 2009.

Imagine: Taras Shevchenko – „All Saints Church at Kiev Pechersk Lavra” (1846); Sursa: Wikiart